

Віталій Мацько

УДК 82.09: 821.161.2 (Мак Ольга)

**КОРЕЛЯТИВНА МОДЕЛЬ “АВТОР – БУТТЯ”
В ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ ПРАКТИЦІ ОЛЬГИ МАК
(до сторіччя із дня народження письменниці)**

У статті розглянуто корелятивну модель “автор – буття” крізь призму естетичної діяльності, світоглядної позиції й біографії Ольги Мак. Прозовий та епістолярний дискурс розкриває художню інтерпретацію дійсності, авторка дає їй власну оцінку, суть якої полягає в зображенні людини в центрі буття, центрі світу – світу матеріального й духовного. Образ буття невіддільний від діяльності людини, яка прагне знайти своє щастя в удосконаленні світу.

Ключові слова: проза, лист, образ автора, образ буття, корелятивність образу, наратор.

Vitaliy Matsko. The correlative model “author – being” in literary praxis of Olha Mak (to the 100th anniversary of the writer’s birth)

The article explores the correlative model “author – being” through the prism of aesthetic activities, worldview and biography of Olha Mak. Prose and epistolary discourses manifest the artistic interpretation of reality. The woman writer gives her own appraisal, the essence of which lies in the figure of a human being standing in the middle of existence, in the center of material and spiritual world. Therefore, the form of being is inseparable from the activities of a human who seeks to find happiness through improvement of the world.

Key words: prose works, letter, author’s figure, form of being, correlativity of images, narrator.

Постать Ольги Мак (1913–1998) досі перебуває поза науковою рефлексією через відсутність її творів в Україні. З усієї спадщини завдяки зусиллям Д. Чередниченка й Г. Кирпи ще за життя письменниці в Києві перевидано лише повість “Каміння під косою”. У 2009 р. вийшла друком моя монографія “Українська еміграційна проза ХХ століття”, де проаналізовано її повісті “Чудасій”, “Каміння під косою”, історичну казку для дітей “Як Олег здобув Царгород”. Прочитавши книжку, професор І. Качуровський у листі до мене 14 лютого 2011 р. писав: “Дуже добре, що Ви приділили належну увагу творчості Ольги Мак. Її фактично (як і мене) не пускали в літературу, адже вона була непримиренно наставлена проти Хвильового (з якого роблено “найбільшого українського прозаїка”)”. У наступному листі від 9 березня 2011 р. повідомляв: “Що перевидано з творів Ольги Нилівни Дорошенко? Бандерівці мали намір перевидати “Бог вогню”, але дочка заборонила. Я підказав нашим ніжинцям, щоб зацікавилися її творчістю... З Ольгою Мак ми жили в одному місті. Це Філлях у Каринтії – я в таборі, вона з чоловіком, двома дівчатками-підлітками і

малям (від другого чоловіка, що називався пан редактор Гец) – “на приватці”. З Ольгою Мак я листувався. Але – здається – лише пізніше, вже тоді, як опинився в Мюнхені. Чи мав листи з Бразилії? Мабуть, ні...”.

Проблема автор–буття нерозривно пов’язана із філософським визначенням дихотомії “людина–світ”, де центральні просторово-часові моделі світу Ольги Мак прочитуються в ідеї універсального синтезу. Останній виявляється через антонімічне – минущість–вічність, кінечне–безкінечне. Така дихотомія знаходить відображення в часовій моделі – космічний і людський. Вічний (космічний) час є циклічним, безкінечним і в нашій уяві графічно позначений колом. Час людини обмежений – початок життя (народження) і його завершення (смерть). За такий обмежений відрізок часу людина прагне реалізувати себе у світі, залишити свій слід на Землі. Миттєвість людського буття визначили античні філософи Геракліт (“Все тече, все минає”), Горацій (“Ми тільки порошок і тінь”). Перефразовуючи останнього, Оксана Лятуринська в поезії “З Ісаїної езотерики” риторично запитує: “Чи ж бачив хтось душу? / Чи встав хтось із мертвих? / То вигадка, бредні. Кажі недоумкам! / Живеш тільки з дихом. / А диху не стане, / Ти порошок, ти порошок – ніщо!” [5, 27].

Для Ольги Мак земна циклічність завершилася 18 січня 1998 р. (Торонто, Канада). Її малою батьківщиною стало місто Кам’янець-Подільський, де 21 липня 1913 р. побачила світ у родині інженера (проектував будівництво мостів) Нила Семеновича Петрова і Марії Михайлівни Зуб. Тут закінчила семирічку. Тут зустріла своє перше кохання. Письменниця залишила велику духовну спадщину, яку ще належно не досліджено. Її перу належать спогади “3 часів єжовщини” (1954), повісті “Бог вогню” (1956), “Чудасій” (1956), “Куди йшла стежка” (1961), “Руслом угору” (1973), “Каміння під косою” (Торонто, 1973), романи “Проти переконань” (1960), “Жаїра” (диалогія, 1957–1958), казки та оповідання для дітей “Як Олег здобув Царгород”, “Призабуті казки”. Вона розуміла, що світ – це все суще, що є в людині та поза нею, а буття людське неподільне, але сповнене контрастів. Маючи вищу освіту, зазнавши поневірянь як в советському просторі, так і на емігрантських шляхах і роздоріжжях, прозаїк розуміла, що результатом мислення є знання і набутий досвід – мудрість життєва. Тому центральні персонажі творів письменниці сповнені оптимізмом, любов’ю до життя й у боротьбі за справедливість, свободу завжди є сміливцями, одчайдухами, відтак перемагають. Сенс життя для них, як і для авторки, осмислюється відповідно до свого призначення. Центральні персонажі й Олексій Ухо (“Чудасій”), і підліток Андрій (“Каміння під косою”) у боротьбі зі злом ніби “самовиправдовують” свою життєдіяльність. Образ буття центральних персонажів Ольга Мак моделює крізь призму поведінки людини, для якої мають сенс мета, ідеали, установки, умонастрій.

Повість Ольги Мак “Чудасій” 1958 р. було подано до списку лауреатів на Нобелівську премію (нагороду тоді отримав Б. Пастернак). Письменниця не одержала премії, бо повісті закидали неприпустимий знак – наявність критики нації. Насправді ж Ольга Мак захищала право реального зображення в кожній нації рутинного, руйнівного, аморального світу. Для неї ідеал людини – досягнення успіху завдяки честі, гідності, совісті. Але не нагородою переймалася письменниця, а вподобанням читачів.

Скажімо, дивак Олексій Ухо, за версією прозаїка, знає, що сенс буття не даний йому одвічно; юнак змінюється у зв’язку зі змінами в суспільних відносинах, в особистому житті, формах життєдіяльності, а відтак разом із ними формуються нові парадигми, новий сенс життя. Її герой, студент-мрійник Олексій, у роки війни не гине, а опиняється за кордоном, іде в монастир, де прибирає чернече ім’я Онисифора. Так, Ольга Мак розкриває буття як багатомірний феномен, адже людина існує у багатьох формах буття. Прикметно, що водночас прочитується й

образ самої авторки, котра наділяє свого героя вольовими рисами; її персонаж не гине у жакливному пеклі сталінського режиму, а виривається з нього завдяки своїй “дивакуватості”. Хоча образ автора завжди опосередкований суб’єктно й позасуб’єктно). Образ автора споглядається у стилі, манері оповіді, добору лексики, структурі повістуння, характеристиці літературних персонажів, зображенні пейзажу, кольористики, предметного ряду тощо.

Літературний персонаж Павло Омельченко, товариш Олекси, помітив, як той “у скрутну хвилину завжди міг позичити грошей; він знав підпільних торгівців, у яких можна було купити матеріал на убрання, черевики чи кальоші; він міг просидіти кілька ночей біля ліжка хворого, міг допомогти підшукати мешкання і на власних плечах переносити речі; він, нарешті, міг побілити кімнату, направити вікна, двері...” і разом з тим швидко входив у стан афекту: “тому з ним завжди треба було бути щирим, бо, відчувши найменшу фальш чи лицемірство, Олекса відразу вибухав гнівом і тоді не рахувався зі словами” [7, 19]. Образ прочитується в характеристиці персонажа: “чудасієм у теперішні часи найвигідніше бути. Бо нормальна людина – що? Нормальна людина тепер зі своїм розумом зовсім дурна і не знає, куди його приткнути...” [7, 78]. Олексій Ухо в роки минулої світової війни, за версією автора, працював у таємній фізичній лабораторії, готувався стати видатним астрофізиком, однак час вніс корективи: астрофізиком не став, проте подався у монахи. Отже, прозаїк за допомогою гротеску, що виводить образ за межі можливого, деформує його, “наближаючи далеко та поєднуючи взаємовиключне” [9, 120], викриває манію величі героя. Центральний персонаж, яким є чудасій Ухо, прагне отримати “божественний знак” і тому опиняється за кордоном, у вільному світі.

Наратор ніби репрезентує письменника, упорядковує текстову структуру повісті, а відтак, як слушно зауважує Лідія Мацевко-Бекерська, “виявляється спроба досягнути внутрішньопсихологічного порозуміння спочатку автора з його історичністю, а згодом читача з цілісним культурним середовищем. Гра наратора з читачем – це своєрідне запрошення до комунікації, спроба примирити всезнання та всеправність автора із прагненням до самопривласнення чужого досвіду читачем” [8]. Зустріч автора й читача відбувається в естетичній діяльності, яку М. Бахтін називає “активністю того, що відкривається” (письменника) й “активністю того, хто розуміє” (реципієнта). Останній стає “творцем форми”, читач сприймає художній твір через власне “я”, через прекрасне, або він захоплюється майстерністю автора, надає йому смислу або відкладає твір і швидко про нього забуває. Таким є етап завершення сприйняття художнього тексту.

Образ буття Ольга Мак передає через оповідача, якого наділяє двома різновидами: в одних випадках – героєм, в інших – спостерігачем. Перший наділений ступенем активності як центральний персонаж: оповідач-герой викладає авторові-розповідачу історію власної долі, а другий – це оповідач-спостерігач, що виступає свідком. Він переповідає історію чужої долі, перебуваючи на периферії подій. Аналізуючи повісті “Чудасій”, “Каміння під косою”, спостерігаємо характерне авторське “втручання” в розповідь у вигляді позафабульних відступів (загальних міркувань про буття, довкілля і людину в ньому, звичаї, мораль, які прямо чи опосередковано пов’язані з історією персонажів). Так письменниця висловлює погляд на світ. Іноді такий “погляд” виносить за дужки, у примітки. Авторка, наділяючи своїх персонажів певними рисами характеру, виявляє ставлення до предметів і явищ суспільного характеру через власне “я”. Така позиція зумовлена антропоцентризмом її світогляду: вона і фіксує дійсність, і висловлює інтерпретацію, дає їм оцінку, суть якої полягає у зображенні людини в центрі буття, у центрі світу – світу матеріального і духовного. Тому образ буття невіддільний від діяльності людини, яка прагне віднайти своє щастя в удосконаленні світу. Саме через

діяльність людини письменника художніми засобами виводить, вибудовує, моделює цілісну раціональну концепцію світу.

Мартін Хайдеґґер в образі буття визначає дихотомію “буття – час”, бо, на його думку, “сенсом буття сущого, яке ми називаємо присутністю, виявляється часовість” [10, 17]. Ольга Мак у назві твору “Каміння під косою” розкриває авторське розуміння часу – ідеться ж бо про роки голодомору 1932–1933 рр. в Україні; вона спромоглася майстерно трансформувати події українського буття цього жахного лихоліття у простір текстів, вибудувати відповідну структуру словесно-образного мислення, що виразно постає у предметно-функціональній залежності авторової зосередженості на історико-психологічних факторах. “Каміння під косою” – зразок соціально-психологічної прози. Головний герой повісті – підліток Андрій – комфортно почувається в натовпі; події розгортаються в колишній столиці України Харкові.

Хлопчик Андрій тікає з дитбудинку і дістається до міста в пошуках харчів, порятунку від голодної смерті. Персонажі саморозкриваються в дії, напружених ситуаціях. Повість висвітлює жахливі картини голодомору в Україні. Відбувається це через внутрішній, психологічний світ підлітка, якого письменника наділяє позитивними рисами характеру. Водночас герой надзвичайно вразливий. Бездушному прорабові, який не хоче прийняти хлопця на роботу без документів, навертаючи знову до села, відповідає: “А ви ж чому до колгоспу не вступаєте?.. Чому до міста тулитеся?”. З такими сповідальними одкровеннями пов’язані, поза сумнівом, здобутки психологічного письма. Правду про смерть людей письменника “відтворює” мовчанням. Так наголошується, що в тоталітарній державі було заборонено вголос говорити про штучний голод 1932–1933 рр.: “Обидвоє знали правду, й обидвоє не згадували про неї ані словом” [6, 124]. Паралінгвістичний, невимовлений текст передає інформацію й тоді, коли нічого вголос не вислюється: Лідія Сергіївна “навіть “до побачення” не сказала, лишень кинула йому такий промовистий погляд, що Андрій зрозумів його краще за всякі слова...” [6, 93].

Повість Ольги Мак багатогранна, сповнена несподіванок і таємниць. Центральний персонаж “творює нові й нові чудеса... який грає зі смертю, який доводить собі й людям, що немає таких... меж, перед котрими відступила б звільняюча сила мистецтва” [2, 498] і виходить переможцем у борні зі смертю. І тут, отже, автор як текстовий суб’єкт вбудований у твір (імплицитний автор) і водночас носій авторської свідомості. За логікою Наталії Бонецької, у процесі художньої комунікації читач, усвідомлюючи “сконструйованість” твору, неодмінно відчуває авторську “присутність” і може вбачати волю митця за кожним елементом художнього цілого, а тому у процесі сприймання постає “образ автора” (як читацька інтенція, що є “обов’язковим моментом естетичного переживання”), який “вбирає в себе суму усіх художніх прийомів і усю повноту смислу твору”, віддзеркалюючи “внутрішню особистість” художника слова [1, 253].

Відтак автор не може бути вилучений зі сфери художньої комунікації. Категорія автора виступає актуальною і продуктивною не лише в дослідженні окремого літературного твору, а й може розглядатися в межах усієї художньої спадщини. Образ автора – “конструктивний елемент” як окремого літературного твору, так і циклу чи творчості письменника загалом [див.: 3, 155]. Оскільки повість “Каміння під косою” є соціально-психологічним твором, то, певна річ, прочитується корелятивність образу автора і буття, особливо в художньому співвідношенні політики і моралі як регуляторів суспільного життя. Позатекстово авторка з’ясовує причини трагічного в історії українського народу, відповідно зацентровує на концептуальному: розрив між політикою держави і мораллю, адже вони мусять бути у взаємодії як форми суспільної свідомості і практики. Насправді ж влада блокувала таку єдність, що призвело до трагічних наслідків

на селі. Дихотомія добра і зла перебуває на передньому плані. Авторська версія така: безчесний політик, безсоромний політикан, для якого понад усе егоїстичні інтереси – це тимчасова персона на політичній арені, що неодмінно потерпить поразку, ім'я ж зітре час й історія. В образі ж Андрія Ольга Мак вивела етичні поняття, що вбирають у себе добро, справедливість, чесність, порядність.

Поза суспільством людина не існує. Вона там, де її діяльність, у системі суспільних відносин. Для головного героя повісті “Каміння під косою” соціалізація виступає процесом засвоєння певної системи знань, норм, цінностей, що дають змогу функціонувати йому як повноправному члену суспільства. А найважливішою формою соціалізації є звичаї і традиції. Аби справді бути повноправним членом суспільства, за авторською версією, Андрієві довелося пройти випробування голодом, і лише щасливий випадок, надія порятували хлопця від наглої смерті. Юнак наділений добротою, гуманним ставленням до ближнього.

Образ автора, як і образ буття, виразно прочитується й у листах до мене: від “незнайомої” землячки з Канади перший з них надійшов двадцять років тому, 10 листопада 1992-го, на адресу редакції газети “Кам'янець-Подільський вісник”, в якому я працював. Регулярніше кореспонденція почала надходити до мене після того, як письменниця разом із дочкою Вікторією наприкінці вересня 1993 р. відвідала Кам'янець-Подільський, цілувала одвірки третьої школи, в якій колись навчалася, виступила перед студентами місцевого педагогічного інституту, а 1 жовтня – у Спільці письменників України. Ольга Мак підтримувала мене не лише морально, а й матеріально, надіславши дві продуктові посилки із припискою: “Дуже Вам дякую про все, що Ви там про мене написали, а ще була б радіша прочитати. Вишліть, будьте добрі, у заміну на гречану крупу, яка прийде в пакунку, що його моя донька обіцяла вислати ще на цьому тижні. Понад стандарт додаю трохи солодошів”.

У розлозі листі від 8 жовтня 1993 р. мені як редакторові часопису Ольга Мак детально розповіла про свій життєвий і творчий шлях. У ньому оповідь від другої особи (second person limited), наче від імені читача, його вустами. Отже, між системою мови (текстотворенням автора) й адекватною проекцією тексту у свідомості читача, котрий сприйняв цей лист, повинна бути мова-посередник. Ця “мова в тексті і водночас мова тексту є кодом тексту” [4, 130], під яким розуміємо систему подання інформації та систему її перетворення. Інші листи задресовано від першої особи.

Власне шифрований текстовий код в автобіографії письменниці саме завдяки листуванню став дешифрований і доступний читачам. Адже для того існує спілкування на відстані, щоб з'ясувати недомовлене, розкрити приховане, потаємне. А для цього, як нас колись навчав декан факультету журналістики професор Д. Прилюк, треба вміти розговорити співбесідника. Як і яким методом, то вже справа суто індивідуальна. Влітку 1996 р. надіслав Ользі Мак вирізки друкованих матеріалів про неї, серед яких була й моя стаття, в якій проаналізовано повість “Каміння під косою”. У публікації письменниця завважила неточну деталь з її біографії. Відтак у листі від 6 жовтня 1996 р. вирішила емоційно дати “прочухана” кореспондентіві: “Давно вже одержала Вашого листа з вирізками, але не спішила з відповіддю, щоб знайти відповідний тон і слова, які б не завели мене задалеко, бо я дуже не люблю ранили людей. Але й неподобств також не дарую. Ви блукаєте на кожному кроці, наосліп, шукаючи виходу з ситуації, намагаючись позбутись конкретних фактів загальниковими фразами, які нікому нічого не кажуть... і вийшло “Іван сім верст по коліна”. Ви ж і в моєму життєписі частину списали з Д. Чередниченка, а решту наплутали. Наприклад, чому Ви написали, що мої сестри і тато померли з голоду? Я не згадувала всього в подробицях, бо

уважала, що воно неістотне, але неправди також не можу промовчати”. Тому 14 листопада 1996 р., відповідаючи на “сердиту” критику, коректно повідомив: “Вельмишановна Ольго Нилівно! Хочу сказати, що повість читав і плагіатом у Д. Чередниченка не займався. Після отримання Вашого листа я потелефонував Д. Чередниченкові, і він ще раз підтвердив, що в нього є магнітофонний запис Вашої розмови, з якої логічно випливає, наче Ваші рідні померли з голоду. Тому прошу вибачення, якщо в моїй статті трапилась недоречність. Ваш лист сприймаю як мудре повчання молодшого літератора. Справді, свої ксерокопії надіслав Вам для того, аби почути з перших вуст оцінку і правдиву інформацію. Спасибі Вам, Ольго Нилівно, за мудрість і виважені слова”.

До речі, подібно довелося заповнювати “білу пляму” й у біографії Олексі Гай-Головка. В одному з листів до мене він повідомляв, що народився в с. Писарівка на Поділлі. Наступним повторив цю інформацію його біограф П. Сорока. Довелося швидко уточнювати, бо ж на Поділлі існує кілька сіл з ідентичною милозвучною назвою. Відповідь не забарилась: у листі 17 січня 1998 р., хоча й не точно, а опосередковано, він нарешті повідомив, що його малою батьківщиною є с. Писарівка (нині Кодимського району Одеської області. – В. М.). Он як! Із листа: “...плутанина вдіяна моїми неухажливими біографами. Як і кожен поет чи письменник, так і я, грішний, добре знаю мою біографію і скрізь, де треба було і треба тепер ставив і ставлю її точно, так само як подавав і подам її Вам.

Мій батько Нестор Никифорович Головка народився в селі Джулинці (Джулинка) між Гайвороном і Красносілкою, зв’язаних вузькоколійною залізницею, які належали перед революцією 1917 року до Подільської губернії. Мого батька за дуже гарний голос джулинська церковна громада послала вчитися на псаломщика до Кам’янець-Подільської духовної школи. Після закінчення цієї школи 1903 року мого батька, за браком вільного місця для псаломщика, призначили вчителем церковно-приходської школи в с. Вікнині тоді Тернівської волости (після революції 1917 р. – Тернівського району) на Поділлі. У 1904 р. мій батько одружився в с. Вікнині з Теклею, однією з п’яти дочок удови Гафії Машкевич. Після одруження йому в цім році пощастило дістати посаду псаломщика в с. Писарівці в той час Крутянської (від назви Крути) волости Балтського повіту також на Поділлі. У Писарівці наша родина збільшилася на п’ять дітей, між якими я посідав середнє місце”.

Коли Ольга Мак відійшла у вічність, то ще одержав кілька листів від її дочок Мирослави й Вікторії, які суттєво доповнили сторінки біографії своєї мами.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бонецькая Н.* “Образ автора” как эстетическая категория // *Контекст*–1985. Лит.-теорет. исследования. – М.: Наука, 1986. – С. 241-269.
2. *Венедиктова Т.* Литература США после 1945 года // *Зарубежная литература XX века* / Под ред. В.М. Толмачева. – М.: ИЦ “Академия”. – 2003 – С. 467-502.
3. *Виноградов В.* О теории художественной речи. – М.: Высшая школа, 1971. – 240 с.
4. *Лукин В.* Художественный текст: основы лингвистической теории. Аналитический минимум. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Изд-во “Ось-89”, 2005. – 560 с.
5. *Лятушинська Оксана.* З Ісаїної езотерики // *Новий літопис.* – 1963. – №4. – С. 24-28.
6. *Мак Ольга.* Каміння під косою: Повість. – К.: Лелека, 2006. – 144 с.
7. *Мак Ольга.* Чудасій: Повість. – Торонто, 1956. – 213 с.
8. *Мацевко-Бекерська А.* Типологія наратора: комунікативні аспекти художнього дискурсу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvmdu/Fil/2011_8/14.htm
9. *Пинський А.* Реализм эпохи Возрождения. – М.: Гослитиздат, 1961. – 366 с.
10. *Хайдеггер М.* Бытие и время. – СПб.: Наука, 2002. – 451 с.

Отримано 5 лютого 2013 р.

м. Хмельницький

